

**KESKISUOMALAISIA LEGENDOJA
Aiheesta radiodokumentiksi**

Annette Rinne

**Journalistiikan pro gradu-tutkielma
Syksy 2001
Viestintätieteiden laitos
Jyväskylän yliopisto**

JYVÄSKYLÄN YLIOPISTO

Tiedekunta HUMANISTINEN	Laitos VIESTINTÄTIETEIDEN
Tekijä ANNETTE RINNE	
Työn nimi KESKISUOMALAISIA LEGENDOJA Aiheesta radiodokumentiksi	
Oppiaine JOURNALISTIIKKA	Työn laji PRO GRADU-TUTKIELMA
Aika 16.10.2001	Sivumäärä 48 + radiodokumenttisarja
<p>Tiivistelmä - Abstract</p> <p>Tutkielman pääpaino on itse radiodokumenttisarjassa: Keski-suomalaisia legendoja. Radiodokumenttien aiheet käsittelevät tässä tapauksessa keski-suomalaisia miehiä, jotka ovat tavalla tai toisella eläneet mielenkiintoisen elämän, jopa legendaarisen. Henkilöt ovat jättäneet jonkin jäljen keski-suomalaiseen historiaan ja siitä heidät myös muistetaan. Dokumenttisarjan avaava, Matti Rutanen rakensi Saarijärven Mahlulle Maapallopatsaan ja Otto Toivainen on innoittanut jyvaskyläläisiä yrittäjiä pystyttämään kunniakseen Torikuningas-patsaan Jyväskylän torille. Edesmennyt kadunmies Reino "Reiska" Parkkulainen puolestaan tuli Jyväskylän kantakaupunkilaisille tutuiksi näkyvillä tempauksillaan ja juoksija Martti Vainion vaalea pitkä hahmo doping-käryn tiedotustilaisuudessa on jäänyt elävästi urheilukansan mieliin. Edellä mainituista asioista moni jo tunnistaa tarinan henkilön mutta dokumentit pyrkivät kertomaan myös jotain uutta dokumenttihenkilön elämästä tai luonteesta.</p> <p>Tutkielman kirjallisessa osuudessa käsitellään radiodokumentin ja featuren eroja, sekä radiodokumentin dramaturgiaa. Dokumentin rakentamista käsitellään totuudellisuuden, faktan, fiktion ja tulkinnan käsitteiden kautta. Koska radiodokumentin asema on nykyisin varsin marginaalinen, tutkielman kirjallinen osuus pohtii myös, miksi näin on käynyt, ja olisiko radiodokumentille kuitenkin suurempi tilaus kuin on radiokanavien tarjonta. Tällä hetkellä dokumenttitarjonnasta vastaa lähes yksinomaan Ylen Ykkösen dokumenttiosasto. Tutkielman radiodokumenttisarja on profiloitu Radio Keski-Suomessa lähetettäväksi ja sitä kautta sille on pyritty myös löytämään lähetysaikaa. Dokumenttisarja on lähetetty Radio Keski-Suomessa kesällä 2000.</p>	
Asiasanat Radiodokumentti, feature, objektiivisuus, fakta, fiktio, legenda, tulkinta	
Säilytyspaikka Jyväskylän yliopisto / Tourulan kirjasto	
<p>Muita tietoja</p> <p>Kohdehenkilöt: Matti Rutanen, Otto Toivainen, Reino "Reiska" Parkkulainen ja Martti Vainio</p> <p>Radiodokumenttisarja liitteenä cd-levynä</p>	

SISÄLLYSLUETTELO:

1. JOHDANTO	1
1.1 Dokumentista	1
1.2 Dokumentin ujuttaminen lähetyvirtaan	2
2. RADIODOKUMENTTI	6
2.1 Mikä on radiodokumentti?	6
2.2 Ja mikä on feature?	8
2.3 Dokumentin dramaturgia	10
2.4 Tyylliseikkoja	12
3. PALIKOISTA RAKENTAMINEN	13
3.1 Aiheesta tulkintaan	13
3.2 Tekstiositteet ja nauhatositteet	14
3.3 Mielikuvien rakentaminen	15
3.4 Radiodokumentin kosketus	16
4. MUTTA ONKO TÄMÄ TOTTA?	17
4.1 Objektiivinen vai subjektiivinen?	17
4.2 Faktaa vai fiktiota?	22
5. DOKUMENTTIYLEISÖ JA TEKIJÄT	23
5.1 Dokumenttiyleisö	23
5.2 Dokumenttitoimitus	24

6. KESKISUOMALAISIA LEGENDOJA	26
6.1 Profiloitu dokumenttisarja	26
6.2 Legendaarisuudesta	27
6.2.1 Matti Rutanen	29
6.2.2 Otto Toivainen	30
6.2.3 Reiska	33
6.2.4 Martti Vainio	35
7. RADIO KESKI-SUOMI	37
7.1 Kohdeyleisö	37
7.2 Radio Keski-Suomen ohjelmisto	38
7.3 "Keskisuomalaisia legendoja" Radio Keski-Suomessa	39
7.4 Palautetta dokumenttisarjasta	40
8. RADIODOKUMENTIN UUSI VUOSITUHAT?	41
8.1 Yhdet eväät kahdelle	41
8.2 Tehty, mikä tehty	42
LÄHTEET	45

1. JOHDANTO

Radiodokumentti on taiteelliseen vaikutelmaan pyrkivä rytmisen ohjelma, joka suurelta osin perustuu autenttiseen äänimateriaaliin. Ohjelmalle antaa muodon ja tyylin sen suunnittelija oman näkemyksensä mukaan. Todellisuutta dokumentoivat autenttiset yksityiskohdat. Radiodokumentti vetoaa tunteeseen ja älyyn. Se kertoo ja kuvaa mutta jättää tulkinnan vastaanottajalle. (Anttikoski, Helenius et al. 1986, 40.)

1.1. Dokumentista

Jo vuonna 1927 Bertolt Brecht julkaisi tekstin "Ehdotuksia Radion Intendentille" jossa hän penäsi mahdollisuuksia studioitten ulkopuolisten äänitysten tekemiseen, jotta elämä aidossa ilmenemismuodossaan välittyisi radion kuuntelijalle: "Tarkoitan siis: radiolaitteiden avulla on päästävä lähemmäs todellisia olosuhteita niin, ettei aina tarvitse turvautua jäljittelyyn ja referointiin". Meni lähes neljännesvuosisata ennen kuin Brechtin visio toteutui. Kantonauhurin tulo oli riemun aihe ja studionauhurien laajamittainen käyttö loi mahdollisuudet nauhamontaasitekniikan soveltamiseen. Akustisten esiintyjien joukko laajeni ja ohjelmissa vilisi asiantuntijoita, poliitikkoja, tiedemiehiä ja kadunmiehiä. Myös silminnäkijöitä ja ohikulkijoita kuultiin. Radiotekninen keksintö vaikutti näin suoraan ohjelmien sisällölliseen kehitykseen ja käytetyn ääniaineiston dokumentaarisuus syveni. (Salomaa 1989,34.) Näin Salomaa hehkutti yli kymmenen vuotta sitten. Nyt meillä on myös digitaalinen äänenkäsittely ja moniraitatekniikka. Dokumentin tekemiselle ja tekijöille luulisi olevan tien auki taivaita myöten.

Radiouudistus 90-luvun alussa loi kuitenkin toisenlaisia kanavia. Onko ilkeästi sanottu, jos lisään, että myös varsin yhdenlaisia? Dokumenteille jäi tilaa enää Ylen ykkösen kulttuurikanavana tunnetun tarjonnan joukkoon. Appelsiinin tavoin lohkottu lähetysvirtakello tuupattiin toimitukseen kuin toimitukseen, eikä kuuntelijalle kanavan vaihto toiseen tuottanut kuuntelijalle suuriakaan yllätyksiä eikä myöskään vaihtoehtoja. Samaan hengenvetoon nostetaan ratkaisu pöydälle: digikanavien tulo. Sitten on multipleksiä ohjelmalle kuin ohjelmalle, ja jokaiselle jotakin, myös dokumenttien kuuntelijalle. Digikanavia jo onkin, jopa puheohjelmiin panostava Yleisradion Radio Peili. Mutta kuunteleeko näitä kukaan? Helsingissä digikanavia kuullaan analogisten paikalla, mutta muuten vain internetin kautta. Suurta yleisöä nämä kanavat eivät tavoita vielä vuosiin. Silti, dokumenttiohjelmiä sorvataan edelleen. Journalismin lajina en usko sen menettäneen viehätysvoimastaan rahtuakaan. Tyylinä se on kuitenkin aikaa ja vaivoja vaativaa, eikä luovuuden ja heittäytymisen osuutta voi vähätellä. Päivittäistoimituksen toimittajalla tähän harvemmin liikenee aikaa, eikä toimituksilta toisaalta rahaa.

1.2 Dokumentin ujuttaminen lähetysvirtaan

Kun tein "Matti ja maapallo - yhden miehen sota" dokumentin harjoitustyönä, pidin lopputuloksesta itse ja sain siitä myös hyvää palautetta. Ajattelin silloin, että on sääli, ettei ohjelma oikeasti menemistä kanavalta ulos. Lopputyön tekotapaa ja aihetta miettiessäni keksin, että sarjana tällaiset tarinat voisivat mennä kaupaksi esimerkiksi maakuntaradiolle. Luonnollinen valinta oli profiloida sarja keskisuomalaisuuteen ja Radio Keski-Suomelle. Tunsin ennalta Radio Keski-Suomen ohjelmatarjonnan, eikä tarjoamalleni ohjelmasarjalle ollut kovin monta vaihtoehtoista paikkaa. Kanavalla pyörii kuitenkin kaksi kertaa viikossa sarja "Tämän kylän tarinoita", joka on varttitunnin mittainen

puheohjelma. Näiden ohjelmien uusintojen paikalle kesällä minun sarjalleni löytyikin tilaa. Sovimme, että teen neljä kymmenen minuutin mittaista dokumenttia. Ohjelmia oli määrä puffata etukäteen, jotta aiheesta kiinnostuneet ehtisivät sarjan myös löytää. Toisin kävi. Ohjelmat lähetettiin aiottua aikaisemmin, sen enempiä ennakkoon mainostamatta. Lähetysvirtaradiona Radio Keski-Suomi on kuitenkin mielestäni sellainen, että ohjelmien "myyminen" kuuntelijoille ennakkoon olisi ollut välttämätöntä, jotta niitä olisi voinut odottaa ja kuunnella. Tyyliiltään ohjelmani poikkesivat niin paljon jokapäiväisestä tarjonnasta, että pahoin pelkään niiden hukkuneen virran syövereihin. Radio Keski-Suomen toimituspäällikkö Arvo Vuorelan mielestä ohjelmien olisi pitänyt olla lyhyempiä toimiakseen lähetysvirrassa. Toisaalta vartin mittaisia "Tämän kylän tarinoita" on ajettu virran mukana ulos vuosikausia. Vuorelan mielestä sarjan olisi pitänyt olla myös pidempi, jolloin kuuntelijoilla olisi ollut mahdollisuus löytää se. (Vuorela, 2000, haast.)

Olen samaa mieltä siinä, että sarja olisi voinut toimia paremmin, jos legendoja olisi ollut muutama lisää. Loputtomiin ei sarjaa legendoista voi kuitenkaan tehdä. Näkisin ajatuksen toimivan mieluummin niin, että lähetysvirrassa on olemassa tietty paikka, jossa lähetetään dokumenttisarjoja. Esimerkiksi ensin lähetetään kuusiosainen dokumenttisarja keskisuomalaisista legendoista, jonka jälkeen tulee toinen teemasarja ja niin edelleen. Olen varma, että kuulijat kyllä dokumentin löytäisivät. Ylen Ykkösen dokumenttiosaston päällikkö Hannu Kariston mielestä dokumentteja voidaan tehdä lähetysvirran ehdoilla ja on tehtykin. Esimerkiksi Radio Mafiassa on esitetty minuutin ja puolen minuutin mittaisia dokumentteja. Kariston näkemys on, että dokumenttien puuttuminen lähetysvirrasta ei johdu ajasta eikä rahasta: — Kysymys on siitä, mitä halutaan. (Karisto, 2000 haast.)

Radio Keski-Suomi tavoittaa parhaiten ikäluokat 35-65- vuotiaisiin. Ohjelmatarjonta on kuitenkin pääosin musiikkia, visailuja ja juonnettuja lähetyksblokkeja. Samaa puuroa tarjoilevat myös samoista kuuntelijoista kilpailevat Radio Jyväskylä, jonka vahvuutena on paikallisuus, sekä valtakunnallinen Radio Nova. Radio Keski-Suomen oikeutus olla olemassa on mielestäni siinä, että se kertoo maakunnallisesti tärkeistä ja mielenkiintoisista asioista. Maakuntaradion tulisi erottua massasta, ei pyrkiä sulautumaan siihen. Massasta erottautuakseen kanava tarvitsee vaihtoehtoista tarjontaa, kuuntelijaa unohtamatta. Televisiossa dokumenttien tarjonta on viime vuosina selvästi lisääntynyt ja katsojaluvut ovat olleet viihdetarjonnan rinnalla varsin hyviä. Miksipä dokumentti ei kiinnostaisi myös radiossa jälleen, myös keskisuomalaisia kuuntelijoita? Tähän ajatukseen uskoen, olen oman dokumenttisarjani tehnyt.

Minulle tämä neljän dokumentin sarja "Keskisuomalaisia legendoja" oli paitsi nopea, myös hengästyttävä ja opettavainen sukellus dokumentin tekemisen maailmaan. Nopea se oli siksi, että lukuun ottamatta jo valmiina ollutta dokumenttia Matti Rutasesta, kolme muuta dokumenttia valmistelin ja kasasin kahden kuukauden sisällä. Löysemmällä aikataululla tulos olisi ehkä ollut parempi. Mutta vain ehkä. Hengästyttävää työ oli paitsi tiukan aikataulun (sovimme sarjalle deadline kesäkuun 2000 alkuun), myös niiden tunteiden vuoksi, joita tarinan henkilöt herättivät. Halusin tarinoista sekä uskottavia, että koskettavia ja omat itkut ja naurut toimivat suodattimina. Opettavaa näiden dokumenttien tekeminen on ollut paitsi edellä mainituista syistä, myös dokumentaristien ajatuksiin ja työtapoihin perehtymisen vuoksi. Tässä tekstiosuudessa olen käsitellyt sitä, mitä dokumentilla ymmärretään ja millainen radiodokumentti voi olla. Radiodokumenttien toteutuksessa ei katto tule herkästi vastaan, ja tätä aihealuetta olen pohtinut dramaturgian ja ohjelman tyylin määräytymisen kautta. Olen myös kirjoittanut dokumenttien kasausvaiheesta ja

analysoinut kunkin ohjelman rakennetta ja omaa onnistumistani toteutuksessa. Koska dokumentit on tehty ensin, ja tekstiosuus myöhemmin, olen tarkastellut ohjelmiani jälkiviisain mieltein. Dokumentaristi Sami Kuuselan mukaan jokaista radiodokumentissa esiintyvää äänenpätkää voidaan kutsua palikaksi. Palikka voi olla sana, lause, laukaus, väri tai tuulen henkäys. Vaikein tehtävä on saada leikki alkuun, ensimmäisen palikan valinta. Kun tämä on tehty, palikat aloittavat taistelunsa tärkeydestä. Ja kun viimeinenkin palikka on loksahnut paikoilleen, leikkimaailma on valmis. Siihen ei voi enää lisätä mitään, eikä ottaa mitään pois. Leikkimaailman ympärillä leviää kasa merkityksetöntä roskaa, vääntyneitä äänenpätkiä, alussa tärkeiltä tuntuneita palasia. Se on kuin sotatanner. (Kuusela, Karisto 1997, 162-163.)

2.RADIODOKUMENTTI

2.1 Mikä on radiodokumentti?

"Dokumentti on tekijänsä persoonallinen ja perusteltu, radion keinoja hyväksikäyttävä, materiaalina tästä todellisuudesta ja muotonsa kyseisestä aiheesta hakeva, dramaturgisesti viimeistelty tulkinta jostakin todellisuuden osasta."

Hannu Karisto

Pertti Salomaa käyttää radiodokumentista sanaa *radiotodiste*.

Radiotodisteita ovat erilaisten taltiointien lisäksi äänilevyt ja magneettinauhat. Radiotodisteisiin on tallennettuna tietoa vuosikymmenien, jopa satojen vuosien ajalta. (Salomaa 1989, 1-2.)

Sana dokumentti on omittu niin suomen-, kuin moniin muihinkin kieliin latinankielen sanasta *documenta*, joka tarkoittaa asiakirjaa, todistuskappaletta, todistetta, tositetta tai todistusta. Tietävästi ensimmäisen kerran termiä *documentary film* käytettiin 1920-luvulla Robert Flahertyn elokuvasta *Nanook of the North*. Radiokieleen dokumentti tuli elokuvan ja television kautta vasta 1970-luvulla.

Laajasti voidaan sanoa, että dokumenttiohjelma on asiaohjelma, jolla on taiteellinen tavoite. Näiden taiteellisten asiaohjelmien alle voidaan lukea radiodokumentin lisäksi myös **radiofeature** ja **kollaasi** eli kooste. (Anttikoski, Helenius et al. 1986, 40.)

Dokumentaarisen radio-ohjelmiston vanhimpana muotona pidetään radioselostusta eli selostusohjelmaa. Tällöin toimittajalla on ollut selostuksessa keskeinen rooli tunnelmien ja näkymien välittämisessä kuulijalle. Martti Silvennoinen on korostanut selostuksen erikoislaatuista

luonnetta paitsi yhteiskuntaa heijastavana myös siihen vaikuttavana tekijänä. 1940- ja 1950- luvut olivat Yleisradiossa selostusten aikaa. Tuon ajan selostajaaäniä olivat mm. "sinivalkoinen ääni" Pekka Tiilikainen ja Unto Miettinen. (Koskinen 2000, 24.)

Radiossa sanan **dokumentti** merkitys on ollut alusta lähtien epäselvä. Se on ymmärretty ja ymmärretään edelleen kahdella tavalla: autenttisena tai objektiivisena ohjelmana mutta myös taiteellisena tai persoonallisena tulkintana todellisuudesta. Kun reportaasissa faktat kerrotaan kuuntelijalle suoraan, dokumentissa viestejä on useita, myös rivien välistä luettavaksi. Kuuntelijassa pyritään herättämään kysymyksiä mutta ei välttämättä vastaamaan niihin. Lopputulos valmistuu kuuntelijan mielessä. Martti Silvennoinen määrittelee dokumentin radion keinoin toteutetuksi syvälle pyrkiväksi elämän kuvaukseksi. Tyyli voi olla realistinen, asiallinen, psykologinen tai jopa kevyt. Radioilmaisun toimikenttänä on koko inhimillinen elämä. Parhaimmillaan dokumentti kuvaa elämää väärentämättömänä ja siinä on saavutettu uskottavuuden taso. (Koskinen 2000, 26-30.) Tässä Silvennoinen lähestyy määrittelyssään featurea.

Usein radiodokumentti rinnastetaankin featureen. Sana **feature** juontaa juurensa keskienglannin ja muinaisranskan kautta latinan sanasta *factum*, eli se mikä on tehty, ja verbistä *facio* , jonka merkityksiä ovat valmistaa, valaa, kirjoittaa ja kyhätä. Merkitysero dokumentti- ja feature- sanojen etymologian mukaan on se, että kun dokumentti pohjaa todistukseen olevasta ja tapahtuneesta, feature on tehty, luotu. Termien käyttäminen rinnakkain on hyvin yleistä. (Karisto 1997,19-21.)

2.2 Ja mikä on feature?

" Feature on eräänlaista radion novellitaidetta, hetken käsissä pitämistä tai muovaamista, milloin realistisin, milloin runollisin keinoin, milloin taas vaan jonkun ikään kuin nimikirjoituksellaan vahvistama kertomistapa jostakin kokemastaan, tapahtumasta, toiveistaan tai mielikuvistaan."

Martti Silvennoinen

Silvennoinen hakee yhtymäkohtia featuren ja teatterin sekä filmin ja kirjallisuuden välillä.

" Aivan samoin kuin teatterin, filmin ja kirjallisuuden maailman, samoin myös äänien ja kuvaradion aineksiin kuuluu koko inhimillisen elämän aines, tunteiden ja tiedon rikas maailma!"

Silvennoisen kynästä on lähtenyt radiotyön tekemiseen liittyviä julkaisuja parisenkymmentä. Featuresta puhuessaan hän korostaa persoonallista luonnetta. Ohjelman tulisi olla tekijänsä näköinen, vaikeasti väärennettävissä oleva nimikirjoitus. Hän korostaa myös featuren taiteellista luonnetta, jota kohti tulisi pyrkiä. Silvennoinen sanookin, että hyvä dokumentti lähestyy kuunnelmaa. (Koskinen 2000, 29-30.)

Salomaa jakaa featuren karkeasti kolmeen alalajiin; kirjalliseen - , dokumentaariseen - ja alkuperäisäänitefeatureen.

Kirjallinen radiofeature on radiossa esitettäväksi tarkoitettu kirjallisuuden laji. Sana ja kirjallinen muotoilu ovat sen peruspilareita. Todellisuuden tapahtumien hahmottamisessa runolliset ja kirjallisuustaiteelliset ilmaisut kuuluvat asiaan. Tässä lajissa aiheisisältö kulkeutuu tekijän lävitse, jolloin lopputulos sävyttyy helposti subjektiiviseen ja tekijän persoonallisuutta kuvastavaan suuntaan.

Dokumentaarisessa featurissa luotetaan yhteisvaikutukseen.

Todellisuus välitetään muotoillun tekstin ja dokumentaarisen aineiston yhteissummana. Toisin kuin kirjallisessa featurissa, dokumentit muodostavat itse tiettyjen jaksoiden omaehtoisen sisällön, jolle teksti on alisteinen.

Alkuperäisäänite-featurissa Salomaa erottelee kolme alalajia, jotka ovat tunnistettavissa kulloisenkin ohjelman kenttä-ääniteaineiston osuudesta ja merkityksestä.

1) Ohjelma, jossa tekijän teksti muodostaa selkärangan ja ohjelman perussisällön. Alkuperäisäänitteet toimivat tässä sisältöä elävöittävinä ja aktivoivina elementteinä.

2) Ohjelma, jossa tekstillä ja kenttä-äänitteillä on tasavertainen osuus tiedonsiirtäjinä. Perusteema kulkee sekä tekstissä että nauhoitteissa. Kummastakin käsin avautuu uusia näkökulmia johtoiheeseen.

3) Ohjelma, jonka aihe ja sisältö konkretisoituu pelkästään kenttä-äänitteinä. Tässä featurin sisältö ja muoto perustetaan kokonaan alkuperäisäänitteiden varaan. Ylimeneviä, täydentäviä elementtejä, kuten tekstin lukua, ei tarvita.

Tämän tyylin johdannainen onkin uudempi tulokas, akustinen feature.

Akustinen feature hyödyntää häly-, ympäristö- ja tapahtumääniä. Valiten työstettyinä niistä saadaan itsenäisiä sanomankantajia ja niillä on itsenäistä dramaturgista arvoa. Akustisessa featurissa hälyjen ja äänien merkitys on mielikuvien luonnissa korostetussa asemassa. (Salomaa 1989, 30-36.)

Radiodokumentti on siis ennemminkin sekä - että kuin joko - tai. Vaikka dokumentissa katsotaankin aihetta tarkoituksellisen kapea-alaisesti, pyrkimättäkään täydelliseen totuudellisuuteen, se kertoo kuitenkin jonkin

osan todellisuudesta. Aiheesta ei pyritä valaisemaan jokaista kulmaa, vaan perustellun rajauksen kautta kerrotaan jotakin olennaista. Samassa ohjelmassa voi olla uutisaineistoa, erityistapahtumia, featurea, musiikkia ja draamaa.

Robert L. Hilliardin mielestä dokumentti parhaimmillaan tulkitsee merkittävällä tavalla menneisyyttä, analysoi nykyisyyttä tai ennustaa tulevaa. Joskus jopa kaikkea tätä yhdessä ohjelmassa. Dokumentissa voidaan esittää paitsi tapahtuneita asioita, myös tapahtumien syitä, henkilöiden asenteita ja tunteita, sekä vaikutuksia ja merkittävyyttä ei vain yksilöille, vaan koko yhteiskunnalle. (Hilliard 1985, 229-230.)

Taiteellisiin asiaohjelmiin lukeutuu myös **kollaasi** eli kooste. Kollaasitekniikalla tarkoitetaan "päälleliimaamista". Radiossa kollaasi on lähinnä äänikompositio, jonka ainekset niveltyvät toisiinsa ilman selittävää tai juontavaa puhetta. Koosteen pitää koossa sisäinen jännite. (Anttikoski, Helenius et al. 1986, 41.)

2.3 Dokumentin dramaturgia

" Vallitsevan mielialan, salattujen jännitteiden ja sympatioiden sekä ihmisten välisten monimutkaistenkin suhteiden ja toimintojen ilmaisuun draama on kaikkein taloudellisin viestintätapa."

Martin Esslin

Dokumentin rakentaminen muistuttaa menetelmiseen kaikkineen monilta osin draamaa. Kyky synnyttää katsomossa kiinnostusta ja jännitystä on kaiken draamallisen ilmaisutaidon perusta. (Esslin 1980, 47.)

Toiminnan täytyy näyttää etenevän kohti päämääräänsä, ja siinä on oltava jatkuvia tempon ja rytmin vaihteluita. Ajatuksen isä, teatterintutkija **Esslin** korostaa, että myös tositapahtumiin perustuva fiktiivinen esitys on pohjimmiltaan tekijänsä fantasiaa, mielikuvitusta ja päiväunia. Kirjoittaja itse joutuu kuvittelemaan tapahtumien yksityiskohdat, henkilöiden mielialat ja tunteet, ja antamaan sitten fantasialleen taiteellisen muodon. (Esslin 1980,118.)

Martti Silvennoinen on esittänyt, että kuuntelijan huomio vaatii dokumentilta uskottavuutta. Tämän uskottavuuden toteutumiseksi hän nimeää seuraavat elementit, joiden on toteuduttava ainakin jollakin tavalla. Aiheen on oltava mielenkiintoinen. Tekijältä odotetaan hallittua puheenkäyttöä ja tinkimätöntä taustatyötä, sekä rytmittäjää. Silvennoinen luonnehtii dokumenttia "eräänlaiseksi tyhjäksi luoduksi radionäytelmäksi, joka onnistuessaan jää vuosiksi monien mieliin". (Silvennoinen 1993,7-8.)

Hannu Kariston mukaan on yksi dramaturginen perussääntö: kaikki perustuu ristiriitaan. Pitää olla jokin lanka, jota seurataan ja joka voidaan tietoisesti katkaistakin. Kuuntelija voidaan pudottaa välillä. Avainsana on muutos. Samankaltaisilla aineksilla ei voida jatkaa kovin pitkään.

Klassisessa mallissa ohjelma jakautuu kolmeen osaan; *viritys, kohtaaminen ja ratkaisu*. Ohjelman käänteet ovat sitä voimakkaampia, mitä yllättävämpiä ne ovat. Yllätyksellisyyttä, epäennustettavuutta voidaan pitää yhtenä onnistuneen dokumenttiohjelman perusominaisuuksista. Ohjelma voidaan jakaa myös yksityiskohtaisemmin, **kronologisesti** edeten. Ohjelmasta voidaan näin eritellä

1) *Alkusysäys*, jolla herätetään kiinnostus ja saadaan kuulija niin sanotusti koukuun.

2) *Lähtötilanne* kertomalla annetaan olosuhteet. Vastataan kysymyksiin kuka, mitä, missä, milloin ja miksi. Lähtötilanteen tulisi kaatua eteenpäin, sisältää liikkeen tuntu.

3) *Esittely ja ongelman viritys* kertoo varsinaisen miljöö ja henkilöiden väliset suhteet. Tässä näytetään ohjelman perusristiriita ja ohjelman perusväittäjä tai teema, eli mistä ohjelmassa on pohjimmiltaan kyse.

4) *Ristiriitojen kehittely*. Vastavoimien väliset ristiriidat kehittyvät ja kuva henkilöahmoista saa piirteitä. Tässä ohjelman rytmi kiihtyy.

5) *Ohjelman puoliväli*, point of no return. Ohjelmalla ei ole muuta mahdollisuutta kuin liike eteenpäin.

6) *Ristiriitojen kärjistyminen*. Intensiteetti voimistuu ja vastavoimien väliset suhteet tiivistyvät.

7) *Kliimaksi tai antikliimaksi*. Ongelmat ratkeavat tai osoittautuvat mahdottomiksi. Asiat tiivistyvät siten, että se, mistä ohjelmassa on kyse, näkyy konkreettisesti.

8) *Lopetus*. Lopetuksessa perusteemat voidaan kerrata, mutta kliimaksin jälkeisellä raukeudella. Teemat ovat täyttyneet, asioita katsellaan vailla kiihkoa.

Karisto haluaa muistuttaa, että edellä esitetty on vain yksi malleista.

Täsmälleen kyseistä kaavaa noudattavaa radiodokumenttia ei välttämättä ole olemassa. (Karisto 1997, 59-61.)

2.4 Tyylliseikkoja

Dokumentissa sisältö määrää ohjelman muodon. Sisältö ja toimittajan tyyli määräävät ohjelman tyyllilajin. Tyyli voi olla eepinen, poeettinen, draama, didaktinen, yhdistelmä mainituista tai jotakin muuta.

Jotta sanottava menisi perille, sille tarvitaan toimiva muoto. Ohjelman käsikirjoituksella pyritään luomaan sisällön ja muodon synteesi. Muoto lähtee aiheesta. Se ei ole tietynlaista "soundia" eikä liioin muotti, joka tulee ohjelman ulkopuolelta, esimerkiksi oppikirjoista. Ohjelman rakenteen kehittelyssä korostuu toimittajan henkilökohtainen suhde aiheeseen. Tietty aihe ja tietty tulkinta vaativat tietynlaisen rakenteen. Tämä syntyy toimittajan omasta dramaturgian ja rytmin tajusta. (Karisto 1997, 57.)

Dokumenttikäsikirjoituksen ei tarvitse olla viimeiseen asti hiottu, kohtausittain etenevä kuunnelmakäsikirjoituksen kaltainen kokonaisuus, joka toteutetaan alkuperäisen suunnitelman mukaan. Koska dokumenteissa toimittaja, materiaalin kerääjä, käsikirjoittaja, ohjaaja ja äänitarkkailija ovat yksi ja sama henkilö, käsikirjoituksenkaan ei tarvitse olla tiukan muodollinen. (Karisto 1997, 58.)

3. PALIKOISTA RAKENTAMINEN

3.1 Aiheesta tulkintaan

Radiodokumentin työstäminen muistuttaa palikkatornin rakentamista. Yhden palikan liikauttaminen horjuttaa koko rakennelmaa. Ohjelma on dramaturgisesti hallittu kokonaisuus, jossa jokaisella elementillä on oma paikkansa ja tehtävänsä. Jos muuttaa jonkin ohjelman kohdan, myös kokonaisuutta tulee miettiä uudelleen.

Käsikirjoitusta laatiessa tulee miettiä, kuinka paljon tietoa radiodokumentin kuuntelija pystyy ottamaan vastaan. Jos tietopalikoita on liikaa, rakenne jäykistyy, tulee liian tiukaksi eikä muille elementeille jää tilaa.

Ohjelman pitää hengittää. Ilmaa tulee olla paitsi eri äänikerrosten, myös peräkkäisten elementtien välissä. Elementtien itsessään tulee olla perusteltuja. Aihe ja sanomisen tapa määräävät niiden tiheyden. (Karisto 1997, 62-64.) Ensin syttyy lamppu, idea. Vaan idea yksin ei riitä, siitä pitää kehittää aihe. Esimerkiksi Hannu Karistolla oli idea tehdä juttu tuolista. Ajatus siitä, että tuoli ei ole itsestäänselvyys, tai millaista olisi elämä ilman tuolia, oli ohjelman aihe. **Aihe** sisältää näkökulman, siinä näkyy toimittajan valinta ja rajaus. Aiheessa on myös toimittajan tarkan havainnon pohjalta syntynyt hypoteesi, oivallus.

Aihe sinällään ei vielä ole välttämättä perusteltu. Jotta ohjelman aihetta voidaan tulkita perustellusti ja vakuuttavasti, on etsittävä aiheen faktat. Tässä kohtaa toimittaja tekee saman perustyön kuin reportaasia valmisteleva kollegiansakin. Ja kun raaka journalistinen osuus on tehty, on tulkinnan aika. **Tulkinnalla** vastataan kysymykseen: mitä minä haluan sanoa tällä ohjelmalla? Kysymykseen tulisi pystyä vastaamaan niin, että sen täysin ulkopuolinenkin ymmärtää, vieläpä vakuuttuen asiasta. Tulkintaa muodostettaessa aihe rajautuu voimakkaasti. Fokus on löytynyt, ja epäolennainen on karsiutunut pois. (Karisto 1997, 43-45.)

3.2 Tekstitositteet ja nauhatositteet

Dokumentaarisessa featuressa voidaan käyttää sekä teksti-, että nauhatositteita. Kirjalliset tositteet voivat edustaa mitä tahansa kirjallisen esityksen lajia ja esittäjänä on yleensä koulittu radiopuhuja, mahdollisesti näyttelijä. Ote voi olla peräisin päiväkirjasta, lehtiartikkelista,

muistiinpanosta, kronikasta, esitelmästä, kommentista tai muusta sellaisesta. Tekstidokumentit sijoitetaan runkotekstin lomaan. Ohjelmakohtaisesti voi olla suuriakin vaihteluita siinä, kuinka paljon tekstidokumentille annetaan tilaa suhteessa runkotekstiin. Nauhatositteet eroavat kirjallisista siinä, että ne on taltioitu aikaisemmin, ennen työn tuloa koostamisvaiheeseen. Otoksien voidaankin sanoa olevan aikasidonnaisia. Äänitteet ovat hälyääniä, suoran lähetyksen katkelmia, musiikkiäänitteitä, haastatteluja ja niin edelleen. Niiden tehtävänä on olla jonkin tilanteen tuntomerkkeinä, tapahtumapaikkana ja akustisena houkuttimena. (Salomaa 1989, 33.)

Faktoja ja äänimaiseman aineksia metsästäessä haaviin tarttuu paljon. Kuinka löytää se olennaisin kaikista? **Pertti Hemánus ja Ilkka Tervonen** ovat käsitelleet kyseistä ongelmaa pohtiessaan todellisuuden tulkinnanvaraisuutta. Toimittajan tulisi ymmärtää tulkinnan merkitys voidakseen välttyä ajautumasta täyteen relativismiin, jonka mukaan jokainen kuvaus ja erittely suhteessa todellisuuteen olisi yhtä hyvä. Kirjoittajien mielestä täyden relativismin omaksuminen on tehokkaimpia tapoja tukahduttaa luovuus journalismissa. (Hemánus - Tervonen 1986, 161.)

3.3 Mielikuvien rakentaminen

Radion vahvuus suhteessa televisioon on mielikuvien luomisessa. Kuuntelijalle voidaan antaa äänimaisemassa vain muutama ääni, joista hän itse luo mielessään olosuhteet, miljöön, ajan ja niin edelleen. Mielikuvia luovat kerrontatavat voidaan jakaa esimerkiksi seuraavasti: *Assosiaatiopsykologinen* suuntaus on tapa hyödyntää autenttisia tai sellaisiksi katsottuja ääniä tuottamaan haluttuja mielikuvia.

Esimerkiksi haluttaessa esittää metsuria työssään, tehostearkistosta on voitu etsiä tallenteet, joissa sahataan ja puita kaatuu.

Strukturalistinen ja funktionalistinen suuntaus korostaa äänten autenttisuuden merkitystä. Tässä kerronnassa metsuria olisi äänitetty aidossa työympäristössään, ja dokumentaarisuuden katsottaisiin takaavan oikean mielikuvan.

*Behaviorism*in pyrkimyksenä on ohjailla ja vaikuttaa mielikuvien tulkintaan. Tehokeinoina voidaan käyttää kärjistettyä symboliikkaa ja propagandistista paatosta. Esimerkiksi Suomessa 1940-50-lukujen opetus- ja dokumenttiohjelmat pyrkivät voimakkaasti vaikuttamaan kuulijoiden mielikuviin.

Hahmoteoreettinen kerronta puolestaan luottaa intuitioon mielikuvien rakentumisessa. Kuuntelukokemuksen tulisi olla elämyksellinen, kuvio- ja taustaaänten ääni-illuusio.

Kognitiivinen näkemys pohjaa mielikuvien rakentamisen siihen, millaiset edellytykset vastaanottajalla on mieltää oikein esimerkiksi metsurin aiheuttamat äänet. Ensin tulisi pohtia, millaisista äänistä valtaosan kuulijoista voi olettaa tunnistavan metsurin? Tärkeintä on välittää mielikuvan mieltämisen kannalta keskeiset äänet.

(Koivumäki 1993, 64-65.)

3.4. Radiodokumentin kosketus

Olen kuullut sanottavan : "Mikä ei tule sydämeistä, ei koske sydämeen." Mielestäni hyvän radiodokumentin laita on samoin. Toisaalta on vaara, että omaan aiheeseensa ikään kuin rakastuu ja sokeutuu. Jostakin syystä aihe on omaa itseä ja elämäntilannetta tai -historiaa lähellä, liiankin lähellä. Kuuntelukokemuksesta voi tulla kuulijalle kiusallinen.

Pertti Hemánus ja Ilkka Tervonen ovat käsitellessään toimittajan luovuutta pitäneet myönteisenä pyrkimystä empatiaan, eläytymistä lähteen asemaan. Empaattisuus toimisi uudistavana ja luovuutta lisäävänä elementtinä journalismissa. Koska journalistinen pyrkimys on kuitenkin osapuolten tasapuolinen kuuleminen, samansuuruinen empaattisuus jokaista asianosaista kohtaan olisi sula mahdottomuus. Saman ongelman edessä journalisti voi olla myös kirjallisia lähteitä käyttäessään. Lähdekritiikin lisäksi luovuus edellyttää myös virheellisten vastakkainasettelujen ylittämistä. Pelkän empatian maksimointia paremmaksi vaihtoehdoksi kirjoittajat esittävät empatian ja kriittisen etäisyyden vuorottelemista. Hemánus ja Tervonen puhuvat esimerkissään luovuuden käyttämisestä uutistyössä. Vaikka ihmisluontoon kuuluu niin tieto, järki kuin tunteet, tulisi järjen ohjailla tunteita eikä päinvastoin. (Hemánus - Tervonen 1986, 165- 167.)

4. MUTTA ONKO TÄMÄ TOTTA?

4.1 Objektiivinen vai subjektiivinen?

Journalismista puhuttaessa siihen harvemmin enää liitetään objektiivisuuden vaatimusta. Yleisön odotetaan vastaanottajana ymmärtävän, että uutinen on aina vain yksi väläys tapahtuneesta. Toimituskulttuuri on myös tullut sallivammaksi. Taannoin väritön haamukirjoittelijatoimittaja saa nyt näkyä ja kuulua , olla yleisölleen silmät ja suu, välittämässä tietoa eteenpäin.

Hemánuksen ja Tervosen määrittelyn mukaan objektivismilla tarkoitetaan ajattelutapaa, jonka inhimillisen informaation tai tiedon sisältö riippuu

pelkästään sen kohteesta, ei lainkaan tiedostavasta subjektista. Sitä vastoin pelkistetyn subjektivismiin mukaan inhimillisen informaation tai tiedon sisältö riippuu yksinomaan tiedostavasta subjektista, riippumatta lainkaan tiedostuksen kohteesta. Kumpikaan ismi sellaisenaan ei istu nykyjournalismiin, ei liioin dokumentin tekemiseen. Kirjoittajien lähtökohtana on subjektin ja objektin **vuorovaikutusteoria**. Näin sisältöön vaikuttamassa ovat sekä tiedostava subjekti että tiedostuksen kohde. Samoin kuin todellisuutta on aina tematisoitava ja käsitteellistettävä, subjektin ja objektin vuorovaikutusteorian väite on sama: kaikki todellisuuden tiedostaminen ja kuvaaminen on tulkintaa. Mukana on aina inhimillinen panos. *Ns.* puhtaita tosiasioita ei ole. (Hemánus -Tervonen 1986, 58-59.)

Risto Kunelius käsittelee viestintää ylipäätään enemmän tulkinnan näkökulmasta. (Kunelius 1997, 135-137.) Viestintä tulkitsee, ylläpitää suhdetta, uusintaa osapuolten identiteettejä ja voi muuttaa koko suhdetta johonkin suuntaan. Tulkinnan näkökulmasta viestinnän tutkimisessa ei tavoitella yleistä tai universaalia merkityksen teoriaa, joka pätsisi kaikissa tilanteissa. Sen sijaan tulkinta pyrkii valaisemaan sellaisia kulttuurisidonnaisia ja paikallisia säännönmukaisuuksia, joille maailman tulkitseminen sanomien avulla perustuu. Kuneliuksen mukaan kyse onkin tulkitsevien olioiden kyvystä nähdä oman toimintansa perusteita ja säännönmukaisuuksia. Näkökulman avainongelmaksi Kunelius nimeää sen, millä tavalla jokin tulkinta maailmasta syntyy? Vastauksia näihin kysymyksiin voidaan hakea semiotiikasta. Semiotiikan suuntauksista pragmatistinen semiotiikka on paneutunut merkityksen ja tulkintatilanteiden väliseen yhteyteen. (Kunelius 1997 135-137.)

Tulkinnan ongelman kannalta Kunelius lainaa Ferdinand de Saussuren ajatusta neljästä toisiinsa liittyvästä teesistä:

(i) Kieli on olemassa kahdella tavalla: kielijärjestelmänä ja puhuntoina.

Merkitys syntyy järjestelmässä, ja siksi kielten tutkimuksen tärkein kohde on juuri merkkijärjestelmä. Puhunta on yksilöllistä, sattumanvaraista ja yksilöllisen tahdon alaista kuten esimerkiksi huudahdukset, lauseet ja sadattelut.

(ii) Merkkien viittaussuhde on sosiaalisesti sopimuksenvarainen, mutta yksilöllisesti sitova. Merkki koostuu kahdesta toisiinsa kiinnittyneestä elementistä: merkin muodosta eli merkitsijästä ja siihen viittaavasta mielteestä eli merkitystä.

Merkkien sopimuksenvaraisuudella tarkoitetaan sitä, että ei ole olemassa mitään välttämätöntä etukäteen annettua syytä, miksi esimerkiksi merkitsijä *vihreä* viittaisi juuri mielteeseemme vihreästä väristä. Kytkeä on siis sosiaalisesti sovittu. Kielijärjestelmän avulla todellisuutta tehdään ymmärrettäväksi ja viestittäväksi. Merkin sisäiseen rakenteeseen ja sen osien suhteeseen liittyy yksi semiotiikan ydinseikka: merkitsijät eivät ensisijaisesti viittaa todellisuuden esineisiin tai objekteihin, vaan niitä koskeviin käsitteisiin tai mielteisiin. Todellisuus itsessään ei merkitse mitään, sillä vasta sen katsominen ja tulkitseminen eri merkitysjärjestelmien läpi antaa sille järjestystä ja merkitystä. Viestinnässä ei siis ole kysymys todellisuuden kuvaamisesta "sellaisena kuin se on". Merkki "antaa" merkityksen todellisuuden tarkoitteille. Tarkoite saa mielen vasta kun siihen viitataan tietyllä merkillä. Kunelius viittaa tässä keskusteluun konstruktionismin ja realismin eroista. (Kunelius 1997, 135-137.) Konstruktionistien mielestä ihmisen todellisuutta koskeva tieto on aina - ja tulee aina olemaan - jostakin näkökulmasta, jotakin käytäntöä varten rakennettua. Realismissa todellisuus nähdään ihmisen käsityksistä riippumattomana, ja että ihminen voi tiedon kautta todellisuudesta lähestyä oikeaa tietoa siitä, millainen on todellisuus itsessään.

Kuneliuksen mukaan erottelussa on kysymys painotuseroista. On eri asia kysyä, onko joukkoviestinnän todellisuudesta antama kuva oikea, kuin kysyä, kenen antama kuva se on. (Kunelius 1997, 14-15.)

(iii) Merkkien merkitys ja arvo ovat suhteellisia, ne riippuvat merkin suhteesta muihin merkkeihin. Esimerkiksi kieli itsessään on vain muodollinen erojen järjestelmä, jossa jokaisen osasen merkitys on riippuvainen muista osista.

(iv) Kielen käyttö on valintaa ja yhdistelyä. Kun merkkejä yhdistellään toisiinsa, ne tarkentavat toinen toistensa merkityksiä. Esimerkiksi se käsite, johon merkitsijä *vihreä* viittaa yhdistelmissä *vihreä aalto*, *vihreä liitto* ja *vihreä maajoukkue*, on joka kerta erilainen. (Kunelius 1997 137-141.)

Veikko Pietilä tuo tulkitsevaan kulttuurintutkimukseen toisenlaisen näkökulman. Pietilä lähestyy viestinnän ja tulkinnan suhdetta Blumerin opeista käsin, symbolisen interaktionismin ja transaktionismin hengessä. Symbolisella interaktionismin suuntaus piti inhimillistä toimintaa olennaisesti merkitysten ja sitä edustavien symbolien varassa toteutuvana vuorovaikutuksena. Kaikki esineistä sanoihin ja muihin merkkeihin on aina jo merkityksillä ladattua. Asioiden käytännölliset ja kielelliset merkitykset ovat olemassa kulttuurisesti. Siten asioiden määrittelyssä on kyse niiden tulkinnasta, mitä ne kulttuuris-käytännöllisesti merkitsevät. Eri kulttuuripiireissä eletäänkin tietyssä mielessä eri todellisuuksissa. Transaktionistit olivat yhtä mieltä siitä, että vuorovaikutukseen asettuneet osapuolet tulkitsevat tilannetta ja toisiaan, ja väistämättä tuottavat tulkinnoillaan yhteistä todellisuutta. Heidän ajatuksenaan oli kuitenkin, että tosiasiasa viestintä ei siirrä sanomia eikä merkityksiä vaan pelkkää raaka-ainetta, joka vastaanottajan on tulkitettava. Transaktionistien toinen päätelmä oli, että jos viestintä on tulkintaa, on jokainen tulkintateko samalla viestintäteko.

Thayerin (1974) mukaan viestintä- ja ei-viestintätilanteita ei voitaisi näin ollen erottaa vaan "viestintä on tavalla tai toisella mukana kaikessa ihmis- ja yhteiskuntaelämässä". (Pietilä 1997, 281-285.)

Hallitsevana viestinnän käsittämistapana Pietilä nostaa esiin James Careyn (1977) viestinnän siirto- ja rituaalimallin. Careyn ajatus viestinnästä siirtona on peräisin lennättimen kehittämisen ideasta 1800-luvulta. Viestinnän rituaalimalli on näistä kahdesta mallista vanhempi. Kun siirtomalli jäsentää viestintää tilassa etäisyyksien poistamisen näkökulmasta, rituaalimalli jäsentää sitä ajassa yhteisyyden säilyttämisen näkökulmasta. Sen mukaan "viestinnän alkuperäisin tai korkein ilmentymä ei ole tiedollisen informaation siirto vaan jäsentyneen, mielekkään kulttuurisen maailman rakentaminen ja ylläpito". (Pietilä 1997, 288-290.)

Gaye Tuchman (1978) on valottanut uutistutkimuksessa toimittajan ja yhteiskunnan vaikutusta lopulliseen uutistuotokseen. Tuchmanin "tulkitsevan lähestymistavan" mukaan uutistoimintaa ohjaavat normit eivät ole lähtöisin yhteiskunnasta vaan toimittajien ja uutisorganisaation omasta toiminnasta ja merkityksenannosta. Uutisilta odotetaan yleisesti objektiivisuutta. Toisaalta kiireinen työrytmi ei useinkaan anna toimittajalle mahdollisuutta tarkistaa asioiden paikkansapitävyyttä. Työn vaatimusten ja paineiden välistä ristiriitaa toimittajat pyrkivät ratkaisemaan rutiineilla, joilla vältetään epäobjektiivisuudesta moittiminen. Tuchmanin mielestä tällaiset strategiset objektiivisuusrituaalit eivät vääristä todellisuutta. Hänestä yhteiskuntatodellisuus ei ole annettua vaan se on eri tavoin erilaisissa yhteyksissä rakentuvaa. Näin ollen "vääristymän" käsite ei päde keskusteltaessa sosiaalisesti rakennetuista totuuksista. (Pietilä 1997, 290-293.)

Objektiivisuuden käsitteeseen liitetään kuitenkin totuudellisuus. Kun puhutaan dokumentista, todenmukaisuutta määritettäessä keskusteltavaksi nousevat käsitteet fakta ja fiktio.

4.2 Fakta vai fiktiota?

Dokumentti kertoo jotakin todellisuudesta. Kyse ei siis ole fiktiosta. Näkemuseroja on siitä, missä kulkee faktan ja fiktion välinen raja. Dokumentaristit itse mieluummin käyttävät käsitteitä totuudellisuus ja aiheen todellisuus. (Salomaa 1989,9.)

Sanan fakta etymologinen tausta löytyy latinan kielen sanasta *factus*, joka merkitsee muovailtua, jalostettua ja valmistettua. Faktat on siis `tehty`. Fiktio erotetaan faktasta tavallisesti sillä perusteella, että edellinen on sepitettä, ja jälkimmäinen ei. Fiktio juontuu latinan verbistä *finigo*, joka merkitsee muun muassa muodostamista, esittämistä, järjestämistä ja sepustamista. Muutamien sanojen merkityksistä viittaavat siihen, että etymologioidensa pohjalta fakta ja fiktio voisivat olla suorastaan synonyymeja. Mikko Lehtonen on tutkittuaan faktan ja fiktion historiaa todennut, ettei ole niinkään ihmeellistä, että etymologiat risteävät yksiin näiden vastakkaisina pidettyjen termien välillä. Hänestä poikkeuksellista on se, että viimeisten vuosikymmenten aikana nämä kaksi on ylipäätään erotettu tiukasti toisistaan. (Lehtonen 1998, 44.)

Tekstien erottaminen faktaan ja fiktion on suhteellisen uusi ilmiö sillä modernin ajan kirjallisuudella ja journalismilla on ollut paljonkin yhtäläisyyttä. Esimerkiksi englannin kielen sanat `novel` ja `news` pohjaavat molemmat latinan kielen sanaan `novus`, uusi. Siis romaani on englannin kielessä `uutuus` ja lähellä `uutista`.

1600-luvulla tekstejä ei erotettu toisistaan niiden faktuaalisuuden tai fiktiivisyyden, vaan teksteissä käsitellyn ajan perusteella. Kertomukset ja ilmoitukset tiedonannoista päiväkirjoihin erotettiin historiallisista ja romanttisista teksteistä. Perusteena oli, että historiallisten ja romanttisten kertomusten kohteena oli kaukaisempi menneisyys, kun taas tiedonannot käsittelevät välitöntä menneisyyttä. Kuvaavaa on, että vielä 1700-luvun alussa suuri osa romaaneista alkoi esipuheella, jossa tekijä vakuutti lukijoilleen teoksen olevan faktuaalinen selonteko todellisista tapahtumista, eikä suinkaan fiktiota. Samaan aikaan uutisia puettiin sensuurilakien vuoksi fiktion verhoon, jotta toimittajat välttyisivät syytteiltä. Faktaa fiktionalisoiitiin ja fiktiota faktualisoiitiin. (Lehtonen 1998, 41-44.)

5. DOKUMENTTIYLEISÖ JA TEKIJÄT

5.1 Dokumenttiyleisö

Yleisradion kansallinen radiotutkimus mittaa ohjelmien kuulijamääriä päiväkirjamerkintöjen perusteella. Mukana olevat kuuntelijat kirjaavat päivittäin tiedot radiokuuntelustaan varttitunnin tarkkuudella.

Dokumenttituotannon päälähetyspaikka, `Todellisia tarinoita`, on lauantaisin kello 16.05-17.00. Lisäksi dokumenttiosastolla on joitakin kymmenen minuutin pituisia ohjelmia. Ohjelma tavoittaa tunnin aikana noin 70 000 kuulijaa/lähetys. Jokaisella varttitunnilla kuulijoita on noin 50 000. Osa kuunteliijoista vaihtuu ohjelman aikana, mikä selittää sen, että koko ohjelman kuuntelijamäärä on suurempi kuin yhden varttitunnin kuuntelijamäärä. Kansallisen radiotutkimuksen mukaan kuuntelijamäärien vertailu eri ohjelmien kesken on vaikeaa, sillä määrään ei vaikuta vain itse ohjelma vaan myös lähetysajankohta.

Ylen Ykkösen kuuntelijamäärä on suurempi alkuiltapäivästä, mutta vähenee iltaa kohti. Kuuntelijamääriin näyttää vaikuttavan oleellisesti myös se, mitä on tullut ja tulee ohjelman molemmin puolin. Ylen Ykkösellä dokumenttien molemmin puolin kuullaan uutiset, sekä ohjelman jälkeen uusien äänilevyjen esittelyohjelma. Kanavan muuten hiljaiseen lauantaiethtooseen tuo kuuntelijapiikin `Lauantain toivotut levyt`. Kuuntelijamäärä on tuolloin 18-19 välisenä aikana yli 100 000 varttituntia kohden. Kaiken kaikkiaan Radio Ylen Ykkösellä on lauantaisin hieman vajaat puoli miljoonaa kuuntelijaa.

5.2 Dokumenttitoimitus

"Ei ole tarkoitus hämätä kuuntelijaa. Mutta kaikkia radion keinoja voidaan käyttää."

Hannu Karisto

Yleisradion Radio Ylen Ykkösen dokumenttiryhmän tuottaja Hannu Karisto on dokumenttitoimittajan työssään nähnyt sekä perinteistä, että uutta tapaa tehdä radiodokumenttiohjelmia. Kun dokumenttiohjelmat vielä muutama vuosikymmen sitten olivat oman aikansa `leirinuotioita`, jota koko perhe ja pitäjä kokoontuivat kuuntelemaan, on ohjelmatyypin suosio nyt typistynyt yhden kanavan tuotteeksi. Dokumenttiohjelmien kestot ovat lyhentyneet tuntuvasti. Hannu Kariston mukaan tämä on sekä tekijä- että kuuntelijälähtöinen kysymys. Lähetysvirtaan tottuneet kuuntelijat ovat tottuneet musiikin ja tiiviiden juttujen vuorotteluun lähetysvirrassa. Yli viisi minuuttia pelkkää puhetta tuntuu jo pitkältä. Ohjelmien aiheiden Karisto ei näe vuosien varrella oleellisesti muuttuneen.

— Kun voidaan tehdä mistä vaan. Mutta pyrkimys on se, että tehdään lähellä olevista asioista, jopa arkisista asioista. Ja niiden kautta pyritään sanomaan jotain, jopa isompaakin yhteiskunnallista aihetta. Henkilökuvien tarjonta on suuri, mikä on Kariston mielestä hyvä asia, sillä kuuntelija hakee samaistumiskohdetta henkilön kautta. Perinteisiä, puhtaita henkilökuvia ei kuitenkaan tehdä enää samassa määrin kuin aikaisemmin. Ennen motiiviksi ohjelman tekemiselle riitti, että oli mielenkiintoinen ihminen. Lähestymistapa asioihin on Kariston mielestä muuttunut.

— Se, että joku persoona on mielenkiintoinen, ei vielä riitä. Ohjelmassa pitää olla useampi taso. Se ihmisen elämä on yks taso, mutta sitten on niitä muita tasoja, jotka on se varsinainen asia, jota sillä ohjelmalla halutaan sanoa. Puhdasta henkilökuvaa ei ole mitään järkeä tehdä. Tai ainakin se jää hyvin latteaksi.

Nykytavassa tehdä dokumenttiohjelmia on Kariston mukaan rohkeammin näkökulma ja tekijä mukana lopputuloksessa. Uudet sukupolvet ovat tuoneet uutta ilmaisua ja tekemisen tapaa. Ohjelmia ovat nyt tekemässä ihmiset, jotka ovat kasvaneet suoraan digitaaliaikaan. Se kuuluu myös ohjelmissa.

— Tulee erinäköisiä ohjelmia. Se pelin tai leikin mahdollisuus on kasvanut. Ilmaisua on monipuolisempaa.

Karisto korostaa kuitenkin, että samalla kun tekniikka on antanut vapaammat kädet toteuttaa, tiukempi rajaus ohjelmien kestolle nostaa dramaturgian merkitystä oleellisesti.

— Esimerkiksi kun tehdään minuutin juttua, pitää todella tarkkaan tietää, mikä tämän jutun clou on. Dramaturgia pitää olla hallinnassa.

Kysymykseen, kuinka lyhyt ohjelma dokumentti voi lyhimillään olla, hän rajaa viisi sekuntia. Vakuuttaakseen, että hyvinkin lyhyt dokumentti voi kertoa kokonaisen tarinan, hän kertoo esimerkin minuutin mittaisesta

dokumentista, joka muodostui vauvan ja trumpetin dialogista. Hänen mielestään, toimiakseen vielä paremmin, tuonkin minuutin olisi voinut lyhentää puoleen. Muutosten tuulet eivät ole Hannu Kariston mielestä kuitenkaan muuttaneet perusasioita dokumenttien tekemisessä.

— Ennen kuin mä lähden keräämään edes materiaalia, mulla pitää olla edes hypoteettinen näkemys siitä, mitä tästä tulee. Ja sitten kun materiaali on koottu, kaikki voi kuitenkin muuttua.

6. KESKISUOMALAISIA LEGENDOJA

6.1 Profiloitu dokumenttisarja

Dokumenttisarjani "Keskisuomalaisia legendoja" lähti liikkeelle Maapallopatsaan rakentaneen Matti Rutasen tarinasta. Kyseinen dokumentti oli jo aiemmin tehtynä valmis, ja sen jälkeen halusin kertoa myös muista, omalla tavallaan erikoisesti eläneistä Keski-Suomessa vaikuttaneista ihmisistä, jopa legendoista.

Aihevalinnat ovat Matti Rutasesta lähtien lähteneet paitsi omasta mielenkiinnostani, myös halusta kertoa "hyvä tosi tarina". Polttoöljynäni on ollut halu koskettaa kuulijaa, kuten tarina on koskettanut minua.

Pertti Salomaa on käsitellessään dokumentaarista radioilmaisua varoittanut profeetallisesta otteesta käsiteltävään aiheeseen. Tekijän tulisi muistaa todellisuuden esiintyminen kirjomaisessa muodossa ja että sen vangitseminen on mahdottomuus kokonaisuudessaan. Energia tulisi suunnata puolueettomaan ja vilpittömään lähestymiseen. Hän antaa churchillilaisen työohjeen: *"rupea hommiin nöyrästi, mielikuvitusrikkaasti ja pirunmoisen sitkeästi.."* (Salomaa 1989,65.)

Koska aihevalintani kohdistuivat keskisuomalaisiin legendoihin, lähetykskanavia sarjalle ei ollut monta. Kohdeyleisö oli legendoista jotakin ainakin joskus kuullut keskisuomalainen kuulijakunta. Intressinä olikin kertoa henkilöistä ehkä jotakin uutta ja taustoja valaisevaa. Pysin valitsemaan henkilöiksi sellaisia, jotka tarinallaan ja tunnettavuudellaan herättäisivät mielenkiintoa. Martti Silvennoinen on sanonut, että tapa toteuttaa on kuin markkinarako, tutkittu, hyvin suunniteltu, toteutettu ja markkinoitu. Jos jokin näistä tekijöistä ontuu, on kuluttaja menetetty. Kuuntelijan aisteja on kiihotettava, ja houkuteltava hänet mukaan tiedon ja elämysten maailmaan. Silvennoisen mielestä tähän tehtävään tarvitaan luovaa hulluutta omaavia ennakkoluulottomia ihmisiä. Pitää olla herkkä ja haavoittuva, surra monien puolesta. Tuskan kautta syntyy tapa kertoa koskettavasti. (Silvennoinen 1993, 13.)

6.2 Legendaarisuudesta

Työtä tehdessäni ja ohjelmasarjaa otsikoidessani jouduin miettimään, mitä on legendaarisuus. Millaisesta ihmisestä tulee legenda ja miten legendat syntyvät? Ja kuka tai mikä ruokkii legendaa, pitää sen hengissä?

Tietokirja määrittelee sanan **legenda** pyhimystarinaksi tai pyhimyksen elämäkerraksi, jossa yliluonnolliset tapahtumat ja ihmeet ovat keskeisellä sijalla; epäuskottava kertomus, satu tai tarina. (Pikku Jättiläinen 1990, 804.)

Legenda-nimitykselle ei enää aseteta yliluonnollisuuden vaatimusta, ja ihmeteotkin ovat maallisempaa lajia. Siihen tulokseen olen kuitenkin työni aikana tullut, että legendaarinen ihminen on elämässään tehnyt jotakin sellaista, jota kuka tahansa meistä ei tekisi. Omissa dokumenteissani päähenkilöillä on takanaan sellaisia tekoja ja tapahtumia, joista on puhuttu paljon ja puhutaan edelleen. Juuri puhe, jutun kertominen, pitää

legendankin hengissä. Ilman kertojaa ei olisi legendaa. Voin siis omalta osaltani katsoa vahvistaneeni kertomieni henkilöiden elämän legendaarisuutta. Relevantti kysymys on mielestäni myös se, mikä erottaa tämän päivän **julkiksen legendasta**? Kuten sanottua, legenda on tehnyt jotakin, joka erottaa hänet massasta, nostaa tietyllä tavalla jalustalle. Varsinaisia pyhimystarinoita minun kertomani dokumentit legendoista eivät todellakaan ole. Jotkut tarinoiden henkilöistä ovat tänään enemmän julkiksia kuin sankaruutensa aikoina.

Maailman paras mäkihyppääjä **Matti Nykänen** oli pitkään yksi aiheistani. Hänessä yhdistyivät mäkihypyn menestyksen tuoma legendaarinen ylivoimaisuus, mutta sittemmin myös kestojulkis, jonka elämää lehdet seurasivat agendamaisesti. Ja hänen liikkeensä kiinnostavat mediaa ja kansaa edelleen. Hannu Karisto luonnehti Nykäsen legendaarisuutta seuraavasti :- Sehän on elävä legenda. Ei se voi sitä itsekään kiistää eikä voi sille mitään. Se on sitä sekä hyvässä, että pahassa.

Aikeeni tehdä tästä elävästä legendasta dokumentti jäi aikeeksi. Halusin tehdä dokumentin maailman parhaasta mäkihyppääjästä. Tuohon aikaan Matti Nykänen oli kuitenkin niin paljon iltapäivälehtien otsikoissa muista syistä, että kirkasotsainen tavoitteeni olisi varmasti saanut tahattoman komiikan piirteitä. Niinpä dokumenttisarjani viimeiseksi lenkiksi, eläväksi legendaksi, valitsin juoksija Martti Vainion. Sarja eteni dokumenttien aikajärjestyksessä, alkaen Maapallopatsaan ja Matti Rutasen tarinasta.

6.2.1 Matti Rutanen

Matti Rutasesta kertovan dokumentin nimeksi annoin " Matti ja maapallopatsas - yhden miehen sota". Matti Rutanen eli nuoruutensa vapaussodan varjossa, ja sotakokemukset jättivät lähtemättömän haavan nuoren miehen sieluun. Sodan syytä tai ansiota on, että Maapallopatsas seisoo tänäkin päivänä Koivukankaan tontilla Saarijärven Mahlun kylässä. Dokumentissani olen halunnut kertoa patsaan syntytarinan ja ennen muuta miehestä, joka sen rakensi. Rutasesta kertovan dokumentin toteutuksessa käytetty enemmän kuin muissa tarinoissa klassisen draaman keinoja. Tämän voisi jopa sanoa olevan lähempänä featurea kuin dokumenttia. Salomaa puhuu kirjallisesta radiofeaturesta, jota Rutasen tarina mielestäni tyyliltään edustaa. Kirjallisessa featuressa sana ja kirjallinen muotoilu ovat peruspilareina, ja runolliset ja kirjallisuustaiteelliset ilmaisut asiaan kuuluvia elementtejä. (Salomaa 1989, 30-36.)

Rutanen-dokumentin käsikirjoitus syntyi Saarijärven museon arkistojen ja Harri Tapperin kirjoittaman näytelmän "Matti ja jumalatar" pohjalta. Tarinan tunnelmia ja tapahtumia kuljettaa alusta loppuun musiikki. Kertojan ääni olin itse, ja Mattia esittää mahlulainen näyttelijä Jyrki Huuha. Tyylikeinona olen käyttänyt takaumaa. Aloitan Tapperin näytelmän viimeisellä monologilla. Matti Rutanen on pettynyt ja katkera, ja julistaa sodan samalle Jumalalle, jolle hän on rakentanut Maapallopatsaan. Tämän jälkeen kerron kuuntelijalle, miten tilanteeseen on tultu. Lopussa dokumentti sulkeutuu ympyrän lailla, samaan tapahtumapaikkaan ja tilanteeseen. Ja Matti Rutanen tarjoaa Jumalalle sovintoa.

Tämä sarjan ensimmäinen osa on tehty muita aikaisemmin, ja mielestäni se kuuluu kokonaisuudessa. Tein "Maapallopatsaan" radiodokumenttikurssin lopputyönä vuonna 1998.

Rakenteeltaan dokumentti on verkkainen ja istuu sen vuoksi huonosti päivittäiseen radion ohjelmavirtaan, kun pituutta on lähemmäs 15 minuuttia. Lisäksi olen käyttänyt runsaasti näytelmän pätkiä ja musiikkia, mikä katkaisee kertojan osuuden pitkiksikin ajoiksi ja vaatii kuuntelijalta keskittynyttä kuulemistä. Halusin kuitenkin jättää dokumentin alkuperäiseen muotoonsa, mikä ei ohjelmasarjan kokonaisuutta välttämättä palvellut. Rutasen tarinalla on reilusti mittaa lähetysvirtaan upottamista ajatellen, mutta nykyisten Ylen Ykkösen dokumenttiohjelmien joukossa se olisi keskimittainen. Tarinan kertomisessa olisi varmasti toiminut hyvin myös vielä Rutasen elossa olevien sukulaisten ja ystävien haastatteluinen ja rakentaminen näiden muisteloiden pohjalle.

6.2.2 Otto Toivainen

Jyväskylän kaupungin torin keskellä on veistos nimeltä "Torikunkku". Veistos ei ole kuninkaan näköispatsas, vaan muistuttaa monen mielestä lähinnä miehistä sukuelintä. Eikä itse tarinakaan liity toriin yleistä yritteliäisyyttä enempää. Kyseinen kuningas jätti Jyväskylän jo 1900-luvun alun vuosikymmeninä. Otto Toivainen oli yrittäjäperheen poika, joka kävi koulua yhdessä mm. sittemmin arkkitehdiksi valmistuneen Alvar Aallon kanssa. Oton isä harrasti kaupoissaan vilunkia, jäi kiinni ja joutui vankilaan. Otolle eivät luvut Lyseolla maistuneet ja isän maineen mustuminen kaupungissa johti päätökseen karistaa paitsi Jyväskylän myös koko Suomen mantereen tomut jaloista. Otto lähti merille. Gallupkierros torilla ja turuilla osoitti, että patsaan kyllä moni oli huomannut, mutta sen tarinaa ei tuntenut juuri kukaan.

Tarinan kutominen dokumentiksi olikin melkoista salapoliisin työtä. Ripaus tietoa ja vähän enemmän tarinaa löytyi sieltä täältä. Keski-Suomen maakuntamuseon arkistoista löysin Jyväskylän Lyseon yläyleiskoulun 1897-1911 "Erotodistusten toisteet" sekä "Arvostelukonseptit 1896-1912 , oppilaista annetut todistukset". Ne kertoivat korutonta kieltään Otto Toivaisen surkeasta koulumenestyksestä, ja vuonna 1910 myönnetystä erosta. Ero myönnettiin viiden vuoden jälkeen seuraavin perustein.

"..nyt on asianomaisella luvalla erokirjaa pyytänyt, niin todistetaan täten, että hän on koulussa ollessaan osoittanut tyydyttävää (1) käytöstä, ynnä huonoa (4) ahkeruutta ja tarkkaavaisuutta.."

Jyväskylän Lyseon nykyinen rehtori löysi myös tarkasteltavakseni koulun vanhoja rangaistuskirjoja, joiden lehdillä Otto oli niin ikään kunnostautunut. Paras tiedon lähde oli kuitenkin Keski-Suomen museon intendentti Erkki Fredriksson. Hän on ollut myös mukana pystyttämässä patsasta Otto Toivaiselle.

Patsas on Veikko Hirvimäen veistämä ja Jyväskylän yrittäjien vuonna 1989 kustantama kunnianosoitus " korkeimpaan yhteiskunnalliseen asemaan yltäneelle jyvaskyläläiselle". Kun kysyin, mitä patsas symboloi, Fredriksson vastaa : " *Ei sen tarvitse, eikä se mitään symboloi, se on Suomen korkein kuvapatsas, puolisen metriä korkeampi kuin Aleksanteri II Senaatintorilla.*" Hänen mukaansa hankkeeseen vaikutti melkoisen paljon se, että "kerrankin oli mahdollisuus pystyttää patsas, johon ei tarvitsisi suhtautua ryppyotsaisen tosikkomaisesti".

Toivaisen tarina etenee Fidzi-saarille, joista yhden saaren kuninkaana ja kuninkaan tyttären puolisona Oton kerrotaan olleen. Totta vai tarua? Fredriksson ei hänkään kertomansa mukaan paljasta kaikkea, minkä tietää: *"Kukaan ei koskaan enää voi saada selville mikä on todellisuus kuningastarinan takana. En ole halunnut ottaa kovin tarkasti selville tuon*

veijaritarinan todenperäisyyttä. Kovin on huvittanut useiden Fidzillä vierailleiden tutkimusinto. Miksikäs tämä hyvä anekdootti pitäisi pilata mahdollisesti löytyvillä kiusallisilla tosiasioilla."

Patsaan lisäksi Toivaisen tarina on poikunut myös näytelmän. Jyväskylän kaupunginteatteri tilasi kirjailija Keijo Siekkiseltä Toivaisesta kertovan näytelmätekstin. "Torikuningas" - näytelmä ei kuitenkaan saavuttanut suurta kansansuosiota. Keijo Siekkinen kertoo dokumentissani, kuinka hän rakensi tarinasta näytelmän, mitä Otolle hänen versiossaan tapahtuu, ja millaisen näytelmän hän kirjoittaisi nyt, jos paperi olisi puhdas.

Tekemistäni dokumenteista tämä liikkuu ehdottomasti eniten faktan ja fiktion villissä ryteikössä. Tarina kulkee omien kertojaosuuksieni ja Keijo Siekkisen ajatusten vuorotteluna. Musiikkia ja efektiäniä olen käyttänyt säästeliäästi. Dramaturgisesti tämä ohjelma etenee kronologisesti, lähtien liikkeelle *alkusysäyksellä*, jolla kuulijan kiinnostus herätetään.

Dokumentissani tämä alkusysäys on gallupkierros patsaan tuntumassa Jyväskylän torilla. Kysyn ihmisiltä, tuntevatko he patsaan tarinan ja onko nimi `Otto Toivainen` heille tuttu. Yksi haastatelluista sysää tarinan liikkeelle kysymällä : "Kukas tää Otto Toivainen sitten oikein on?"

Lähtötilanteen lisäksi Toivaisen tarinasta on löydettävissä *ongelmat, ristiriitojen kehittäminen* sekä tarinan kaatuminen kohti *kliimaksia*, jossa ongelmat ratkeavat tai osoittautuvat mahdottomiksi. (Karisto 1997, 59-61.)

Vaikka tätä dokumenttia tehdessä olin totuuden ja totuudellisuudessa pysymisen kanssa kaikkein heikoimmilla, jälkikäteen ajatellen, nautin tämän työn tekemisestä kaikkein eniten.

6.2.3 Reiska

Reino Olavi Parkkulainen tuli tutuksi jyväskyläläisille Reiskana, katunarrina. Sitkeän näköinen, iloisesti virnistelevä laitapuolen kulkija, joka nosti kättä tervehdykseen säätyyn ja sukupuoleen katsomatta. Reiska oli persoona, jonka elämä kulki välillä askeettisen urheilun sarkaa ja sitten taas alamäkeä viinapullo huulilla. Hänen tarinansa dokumentissani kertoo kirjailija, toimittaja Risto Urrio, joka on kirjoittanut Reiskasta kirjan. Tieto Urrion kirjahankkeesta närkästytti monia. Samalla tavoin jotkut lukijoista närkästyivät toimittaja Aino Suholan kirjoitettua kokonaisen sivun Reiskasta sanomalehti Keskisuomalaiseen. Paheksuttiin, että tehdään juopoista juttuja ja kirjoja, kun olisi "oikeitakin ihmisiä, joista kirjoittaa". Aino Suhola vastasi tällaiselle arvostelijalle: "Onhan teitä oikeita ihmisiä, mutta onko teillä mitään sanottavaa?". Arvostelua sain minäkin osakseni. Kuulin, että on väärin tehdä radio-ohjelmaa sairaasta ja sääliittävästä miehestä. Kuka meistä millaisia tunteita toisissa teoillaan, elämällään ja toiminnallaan herättää, siihen en ota kantaa. Reaktio antoi oikeastaan enemmänkin uskoa siihen, että tämä mies on myös radiodokumentin tekemisen arvoinen. Kuitenkin, tätä juttua tehdessäni olin eniten varpaillani. Oli vaara olla puolesta tai vastaan. Kun Pertti Salomaa on varoittanut toimittajaa profeetallisesta otteesta aihetta lähestyttäessä, tämän työn parissa mietin sitä eniten. (Salomaa 1989, 65.) Enkä tiedä, pystyinkö sittenkään pateettisuutta välttämään. Reiskan maailmaan kuuntelijaa vievät minun ja Risto Urrion kertojaosuudet. Dokumentissa Risto Urrio kertoo, kuinka hän tutustui Reiskaan ensin kirjan aiheena, myöhemmin myös ystävänä. Kertojaosuuksien lisäksi tarina rakentuu muutamaaan autenttiseen äänipätkään, jossa Reiskaa on haastateltu radioon. Reiska piti Urrion mukaan musiikista, ja sitä on myös jutussa käytetty jonkin verran tunnelmien luojana. Koska dokumentti rakentuu

Urrion muistelmista, hänen vaikuttavan kokoisen Reiska-arkistonsa materiaalien mukaan kirjoitetuista osuuksista, se muistuttaa rakenteeltaan ehkä jopa reportaasia. Tämä havainto ei tekijää mairittele.

Haastatellessani dokumentaristi Hannu Karistoa työtäni varten, kysyin häneltä, millainen on huono dokumentti. Hän vastasi, että se ei ole dokumentti ollenkaan, vaan reportaasi. En voi juurikaan puolustella, että lopputulos Reiskasta oli mikä oli. Aihe oli sellainen, että en uskaltanut antaa luovuudelle ja tulkinnalle juurikaan tilaa. Ehkä nuo kriittiset asenteet aihevalintaani kohtaan jäivät kuitenkin riipaksi alitajuntaan ja yritin liiaksikin pysytellä tasapuolisuudessa asioiden käsittelyssä.

Dokumentti lähtee liikkeelle Urrion kirjoittamalla laululla. Tämän jälkeen kerron lisää miehestä, josta kyseinen laulu kertoo ja esittelen tarinan toisen kertojan, Reiskan ystävän Risto Urrion. Tästä eteenpäin Urrio kertoo kirjan kirjoittamisesta, kirjan ympärille kehkeytyneestä `Reiska-rojektista`, heidän yhteisestä Viipurin matkastaan Reiskan syntymäsjöille ja ystävyden syventymisestä, aina Reiskan kuolemaan saakka.

Dokumentti päättyy Reiskan hautajaisiin. Viimeiset puheenvuorot ovat Risto Urrion ja toimittaja Aino Suholan, joka lukee Reiskan entisen työnantajan Eino Vuoren lähettämän adressin. Taustalla soi Bachin "Air", kuten hautajaisissakin oli soinut. Loppuratkaisun kohdalla mietin, menenkö liiaksi pateettisuuden puolelle. Onko lopetus liian kliseinen? Jätin sen kuitenkin silleen. Sellaisiahan hautajaiset usein ovat. Vieraat osoittavat edesmenneelle kunnioitusta ja sanotaan sanoja, joita vainaja ei enää ole kuulemassa. Reiskallakin saattajia oli paljon, mutta hänen vielä eläessään olivat ystävät harvassa, eikä moni vastannut edes tervehdykseen.

Reiskan entinen työnantaja Eino Vuori muistelee viimeistä tapaamista Reiskan kanssa hiukan häpeillen: "...näin sinut vielä kerran...

Kirkkopuistossa mutta minulla ei ollut rohkeutta tulla taputtamaan selkään laitapuolen kulkijaa...".

6.2.4 Martti Vainio

Ainoa dokumenttisarjani, yhä hengissä oleva, elävä legenda on juoksija ja maankuulun tanssiravintolan ja lomakylän perustanut "Lomakouheron" yrittäjä Martti Vainio. Sanan ex- voi jo tosin tänään liittää molempien luonnehdintojen eteen.

Martti Vainio on saavuttanut juoksuradoilla menestystä arvokisoissa sekä kansallisesti, että kansainvälisesti. Suurin menestys tuli vuoden 1984 Los Angelesin olympialaisten 10 000 metriltä, hopeaa. Juhlia ei kestänyt kauan, ja tapahtumat tämän jälkeen useimmat muistavat. Doping-käry leimasi Martti Vainion peruuttamattomasti. Surullista mutta totta on kuitenkin se, että juuri doping-käry teki Vainiosta legendan. Hänen kärynsä kiellettyjen aineiden käytöstä nostetaan esille lähes poikkeuksetta silloin, kun uusia ilmenee tai aihe on muuten ajankohtainen.

Legendaarisimpia ovat ehkä kuitenkin eri versiot asianosaisten kertomina siitä, kuinka kielletty aine joutui Vainion pissanäytteeseen.

Vitamiiniampulleja sisältänyt puukuppi, Suomen kuuluisin talonmies, joka väärän ampullin antoi ja niin edelleen. Tästäkin olisi pelkästään saanut tarinan, ja värikkään sellaisen. Mielestäni lähestymistapana se ei olisi tuonut esille mitään uutta dokumentin henkilöstä. Martti Vainio on mielestäni legendaarinen myös siksi, että hän nosti korven keskelle tyhjästä huippusuositun tanssi- ja lomapaikan ja käänsi tappionsa ja nimensä voitokseen. Tietoisesti hän teki nimestään brandin. Kun ihmiset tulivat Lomakouheroon, he halusivat nähdä Martin.

Dokumentissani on vain yksi kertoja, Martti Vainion toinen vaimo Pirjo, joka kertoo Martista ja heidän elämästään omasta näkökulmastaan. Dokumentin lajeista tämä on tyyliltään kollaasimainen, *päälleliimattujen osioiden ketju*. Radiokollaasilla tarkoitetaan äänikompositiota, jonka ainekset niveltävät toisiinsa ilman selittävää tai juontavaa puhetta. (Anttikoski, Helenius et al. 1986, 41.) Pirjo Vainion haastatteluista kokosin tarinan, jonka katkaisee vain yksi nauhatallenne doping-käryn jälkeisestä tiedotustilaisuudesta, sekä musiikki ja muutamat ääniefektit.

Dokumentti alkaa Pirjo Vainion pohdinnoilla siitä, mihin hän Martti Vainiossa rakastui. "...sillä oli jotenkin niin siniset silmätkin...", Pirjo muistelee. Hän kertoo myös kuinka doping-käry ajoittui samaan kesään kuin heidän tapaamisensa. Hän pysyi Martin rinnalla kohusta huolimatta, ja häitä vietettiin seuraavana keväänä. Häitä edeltänyt vuosi oli vaikea. Pirjo näki sen, mitä toimittajat ja yleisö eivät nähneet, monet peitetyt kyyneleet. Hän kertoo, kuinka suuri on julkinen tuomio ja häpeä, jonka kanssa he elivät ja elävät edelleen.

Mutta elämällä oli muutakin annettavaa kuin urheilu, ja vuodet Lomakouheron isäntänä muuttivat Pirjo Vainion mielestä hänen miestään edullisempaan suuntaan. "Eikös sitä sanota, että miehet vaan paranevat vanhetessaan...", Pirjo nauraa. Tällä hetkellä Lomakouherokin on siirtynyt toisiin käsiin. Vainiot myivät yrityksen, ja myyntihinta nousi sekä pitkäksi aikaa iltapäivälehtien otsikoihin. "Ajattelin joskus, että pitäisköhän vuokrata jostain leuhka mersu ja ajaa sikaria polttelemaan tohon Karstulan keskustaan, että tässä sitä nyt miljonääriä istutaan...", Pirjo veistelee miljonääripuheista. Vuosikymmenten työ vuorotta ja lomitta Lomakouheron tiskin takana ei ole hänen mielestään kadehtimisen arvoinen.

Vasta nyt pariskunta Vainio voi elää kuten muutkin, esimerkiksi kutsua vieraita iltaisin tai viikonloppuisin. Dokumentti päättyy valssiin, joka johdattaa parketille Pääjärven vastarannalle, Lomakouheroon.

"Tässä sitä nyt voi vaan istua ja kattella tonne, että mitähän sinne kuuluu", Pirjo Vainio kiteyttää elämänmuutoksen. Tämä dokumentti on mielestäni mitä suurimmassa määrin rakkaustarina.

7. RADIO KESKI-SUOMI

7.1 Kohdeyleisö

Radio Keski-Suomen kohdeyleisö on hyvin sama kuin Yleisradion muiden maakuntaradioiden ja Radio Suomen, 9-vuotiaista yli 65-vuotiaisiin. Kuuntelijoiden sukupuolijakauma menee lähes tasan. Ikäryhmistä Radio Keski-Suomi tavoittaa parhaiten ikäluokat yli 35-vuotiaista 65-vuotiaisiin. Nuorten ikäluokissa Radio Keski-Suomi menestyy paremmin 9-25 -vuotiaissa. Suurimmat taistelut kuuntelijoista käydään ikäryhmässä 25-35 -vuotiaat, joissa Radio Keski-Suomen kuuntelijamäärissä onkin notkahdus. Haastajina kuulijamitteloissa ovat mm. viime vuosina alueen taajuuksille tulleet kaupalliset radioasemat Kiss FM, NRJ ja Radio Nova. (Vuorela 2000, haast.) Uuden tulemisensa on myös tehnyt paikallisuuteen panostava kaupallinen Radio Jyväskylä.

7.2 Radio Keski-Suomen ohjelmisto

Radio Keski-Suomi on maan maakuntaradioista poikkeuksellinen oman alilähettimensä vuoksi, joka mahdollistaa oman kanavan suuren tarjonnan. Oma ohjelmaa kanava tuottaa arkisin kello 06-23, sekä lauantaisin ja sunnuntaisin kello 07-23, kun se muilla maakuntakanavilla on jopa puolet vähemmän. Maakuntakanavat ovat osa Radio Suomea, johon lähetys maakuntakanavien oman tarjonnan päätyttyä siirtyy. Radio Keski-Suomen päivän ohjelmisto pyörii pääosin lähetysvirtaperiaatteella, täydennettynä eri kohderyhmien ohjelmablokeilla. Tietyille kohderyhmille suunnattuja ohjelmia ovat mm. seurakunnalliset Taivaskanava-ohjelmat, nuorten interaktiiviset musiikkiohjelmat ja jääkiekkoselostukset. Keski-Suomen uutisia toimitetaan kello 9-17 välillä, ja valtakunnalliset uutiset kuullaan tasatunnein. Kello 17.30 lähetystä jatkaa Helsingistä ajankohtaistoimitus Päivän Peili.

Radio Keski-Suomen ohjelmistosta vastaavat musiikki-, päivittäis- ja ajankohtaistoimitukset. Musiikista 60 prosenttia on ulkomaista ja 40 prosenttia kotimaista. Urheiluun satsataan harkiten huolimatta siitä, että samassa kaupungissa on Suomen ainoa liikuntatieteellinen tiedekunta. Päälajeja ovat paikallisen jääkiekkoseuran ottelut ja autourheilun puolelta Jyväskylässä järjestettävä rallin MM-osakilpailu, jotka molemmat selostetaan suorina. Dokumenttiohjelmia kanavalla kuullaan harvoin. Toimituspäällikkö Arvo Vuorelan mielestä tälle ohjelmatyypille olisi paitsi tilaa, myös kuuntelijoita. Hänen mukaansa työtahti on toimituksessa kuitenkin sellainen, että vähänkään syvällisempiin dokumentteihin tai ohjelmasarjoihin ei nykytahdilla ole aikaa.

— Periaatteessa tällä toimittajamäärällä (19) pitäisi olla mahdollisuus toteuttaa vastaavia juttuja, mutta työvuorojärjestelyjen vuoksi todellisuus on toinen.

Vuorela sanoo myös, että ohjelmapoliittisesti Radio Keski-Suomessa on kiinnostusta vastaaviin projekteihin tulevaisuudessakin. Ongelmana hän näkee kuitenkin Yleisradion hurjat säästötavoitteet lähivuosina, joiden hän katsoo tuntuvasti rajoittavan radion mahdollisuuksia ostaa ulkopuolisia ohjelmia. Ylen Ykkösen dokumenttiosaston päällikkö Hannu Karisto tietää oman tonttinsa rajat. Dokumentti on marginaali tekemisen tapa. Hän ei kuitenkaan usko siihen, että kyse on rahasta, mitä tulee tuotannon niukkuuteen.

—Se on vaan erilainen tekemisen tapa. Kyllähän näitä vois tehdä kolmeminuuttisia pätkiä levyjen ja lähetysvirran väliin. Ei se ole mikään ongelma. Se on vaan se, mitä halutaan. (Vuorela 2000, Karisto 2000, haast.)

7.3 "Keskisuomalaisia legendoja" Radio Keski-Suomessa

Ajatukseni tehdä dokumenttisarja keskisuomalaisista legendoista kulki alusta alkaen käsikädessä sen kanssa, että ulostulokanava olisi juuri Radio Keski-Suomi. Mielikuvani kanavan yleisöstä on, että kuulijakunta on maakuntauskollista ja alueellisista asioista kiinnostunutta, työikäistä ja varttuneempaa väkeä. Ajattelin, että aiheina olevat henkilöt olisivat sellaisia, jotka osa hyvin muistaa, joku on kuullut nimen mainittavan tai ei tunne tarinaa laisinkaan. Kuten esimerkiksi "Torikunkku" - patsaan kyllä suurin osa tietää, mutta vielä suurempi osa ei tiedä patsaan nimeä, Otto Toivaisen tarinasta puhumattakaan. Minua legendojen tarinat kiehtoivat, ja saman tunteen halusin kuulijoille välittää. Myin ajatukseni ja työni Radio

Keski-Suomelle pilkkahintaan, mutta kylkiäisinä tuli oikeus käyttää talon koneita ja äänilevystä. Toimituspäällikkö Arvo Vuorelan kanssa sovimme, että teen neljä noin kymmenen minuutin mittaista dokumenttiohjelmia työnimellä "Keskisuomalaisia legendoja". Hyväksytin hänellä ehdotukseni tarinan henkilöistä, ja muutamaa niistä mietimme yhdessä. Kriteereinä olivat kiinnostavuus ja henkilön keskisuomalaisuus tai vaikutuspiiri alueella.

Yritimme löytää myös naislegendoja, tuloksetta. Tunnetuiksi tulleita naisia olisi sinänsä ollut, mutta heidän tunnettavuutensa perustui lähinnä ruumiilliseen - tai psyykkiseen silmiinpistävään poikkeavuuteen. Sovimme deadlinein parin kuukauden päähän, joten aikaa ei ollut hukattavaksi. Ajallaan tarinat myös valmistuivat, ja niiden oli määrä tulla ulos heinäkuussa "Tämän kylän tarinoita"- ohjelmasarjan uusintojen paikalla. "Tämän kylän tarinoita" -sarja on tyyliltään samanlainen kuin omat dokumenttini, joten paikan löytyminen keskisuomalaisten legendojen sarjalle ei ollut sinällään vaikeaa.

Ohjelmasarjaa oli määrä puffata hyvissä ajoin etukäteen, jotta aiheesta kiinnostuneet ohjelman myös löytävät. Käytännössä kävi kuitenkin niin, että ohjelmat ajettiin ulos jo kesäkuun puolella sen erityisemmin puffailematta. Ohjelmat olivat toki Yleisradion omaisuutta, ja asioista vastaavilla on valta toimia niin kuin ohjelmapoliittisesti on tarvis. Tekijänä jäi kuitenkin harmittamaan se, että uskoisin aiheiden kiinnostaneen useampaakin kuulijaa, jos olisivat tiedneet olla kuulolla. Ohjelmat lähetettiin tiistai- aamupäivisin viikon välein.

7.4 Palautetta dokumenttisarjasta

Kuuntelijapalautetta dokumenttisarjasta ei Vuorelan mukaan tullut. Ajankohtaisohjelmista palautetta tulee kuulemma harvoin, kun taas kanavan tarjoama musiikki kirvoittaa kielenkannat herkemmin. Palautteen puutteeseen hän katsoo vaikuttaneen myös kesäajankohdan, jolloin palautetta tulee muutenkin vähemmän. Itse hän listasi joitakin toivomisen paikkoja kanavan profiiliin ja lähetysten sujuvuuden kannalta. Hänen mielestään dokumentit olivat liian pitkiä verrattuna radion normaaliin ohjelmistoon. Maksimissaan osan pituus olisi tullut rajata kymmeneen minuuttiin, jotta radion formaattirotaatio olisi rullannut eteenpäin normaalilla sujuvuudella.

Tekijänä huomioisin tässä sen, että nykyiselläänkin kanavan ohjelmistossa oleva "Tämän kylän tarinoita" tulee ulos sunnuntai- ja maanantai- aamuisin, ja on keskimäärin pituudeltaan 15 minuuttia pelkkää puhetta. Sisällöllisesti ja muodollisesti hän ei osannut sanoa, olisiko jokin muu toteutustapa ollut parempi.

Vuorelan mielestä dokumenttisarja olisi toiminut moniosaisempana paremmin. Hänestä minisarjoissa on vaarana, että kuuntelija löytää sen vasta loppumetreillä. Hän myöntää, että ohjelmista olisi saanut kiinnostavampia tehokkaammalla ennakkopuffauksella. Olen samaa mieltä.

8. RADIODOKUMENTIN UUSI VUOSITUHAT?

8.1 Yhdet eväät kahdelle

Seuraava väite perustuu puhtaasti omaan havainnointiin. Minusta näyttää siltä, että dokumentti muotona on lisännyt suosiotaan. Ainakin television puolella dokumentit tulevat parhaisiin katseluaikoihin, ja katsojaluvut ovat varsin vertailukelpoisia viihdeohjelmien rinnalla. Radiossa tilanne ei vaikuta kuitenkaan yhtä hyvältä. Kanavatarjonta on toisenlainen.

Digitaalisten kanavien tulo ja tarjonnan lisääminen tuo haasteita myös radiodokumenttien tekijöille. Työmäärä lisääntyy, mutta henkilökunta ei välttämättä samassa suhteessa. Uudehko kokeilu Yleisradiolla on ollut radion ja television dokumenttitoimitusten välinen yhteistyö, jota kutsutaan ylidokumentaariseksi tuotantotavaksi. Tällöin samasta aiheesta voidaan tehdä radiodokumentti ja dokumenttielokuva televisioon. Käytössä on tällöin sama materiaali ja samat ihmiset. Dokumentaristi Hannu Karisto uskoo, että tällaisia tullaan dokumenttitoimitusten kesken tekemään jatkossakin. Sen lisäksi, että samasta aiheesta saadaan näin enemmän irti, vaihtelu virkistää puolin ja toisin.

— Yli välineiden hyppiminen on tervettä. Television äänimaailma on monesti lattea, koska luotetaan siihen, että kuva kertoo sen. Radiolla ja radiolaisilla on kuvapuolen ihmisille juuri tässä annettavaa.

(Karisto 2000, haast.)

8.2 Tehty, mikä tehty

"Työ ei ole mennyt hukkaan, vaikka kymmenestä ohjelmasta vain yksikin olisi onnistunut."

Martti Silvennoinen

Dokumentti on muotona vaativa laji. Se, että sorvasin kolme dokumenttia muutamassa kuukaudessa ei tee oikeutta sille, kuinka paljon työtä dokumentin tekeminen vaatii. Jos olisin tehnyt työn perustuksia myöten vankasti, yhden dokumentin kasaamiseen olisi mennyt ainakin tuo pari kuukautta. Takaraivossa tikitti kuitenkin kaiken aikaa kello kohti sovittua valmistumisajankohtaa ja menin usein siitä, mistä aita näytti olevan matalin. Haluan painottaa sanaa *näytti*, sillä jos olisin malttanut vielä hetken istua ja miettiä näkökulmaa, tyylliseikkoja ja lähdevalintoja, olisin saattanut ylitellä muita aitoja jopa hieman ripeämmin.

Suurin työ oli ohjelmien taustoittamisessa. Taustatyö oli itse asiassa myös se kaikkein antoisin osa. Kaikki se tieto, joka ei kuulu valmiissa dokumentissa ja tapaamani ihmiset ovat rikastuttaneet minua itseäni. Kun pohjatyöstä taustoittaminen söi aikaa, vaikeinta oli kuitenkin valinta. Vaikka näkökulma oli olemassa jo lähtötilanteessa, tavattuani henkilölähteitä ja saatuani uutta tietoa aiheesta, saattoi näkökulma muuttua täysin. Kuten sanottua, dokumentti kertoo vain osan jostakin totuudesta.

Dokumentaristi Sami Kuusela vertaa dokumentin rakentamista leikkimaailmaan. Vertaus on mielestäni hyvä. Dokumentin perustuu draamaan ja sitä kantavaan jännitteeseen. Dokumentin tekijää voisi verrata näytelmän ohjaajaan. Ohjaajan täytyy itse ensin uskoa siihen, mitä ollaan tekemässä; "Entä, jos tämä olisi totta...?" Sitten dokumentin osaset, näyttelijät, suostuvat mukaan leikkiin, jossa jokaisella on oma leikkipaikkansa. Ja kun leikkimaailma on valmis, siihen ei voi enää lisätä mitään eikä ottaa mitään pois. Kuusela jatkaa vertaustaan : "Leikkimaailman ympärillä leviää kasa merkityksetöntä roskaa, vääntyneitä äänenpätkiä, alussa tärkeitä tuntuneita palasia. Se on kuin sotatanner." Toki dokumentin tekemisen työn ja luomisen tuskaa voi verrata sodankäyntiin, mutta pahin vastustaja lienee dokumentaristi itse itselleen. (Karisto 1997, 162-163.)

Ohjelmia suunnitellessani ja toteuttaessani huomasin pitäväni itseäni melkoisen lyhyessä talutusnuorassa paitsi valmistumisajankohdan myös ohjelmien toteutustapojen suhteen. Uutistyyötä sekä radioon että televisioon tehneenä yritin myös näitä dokumentteja tehdessäni huomioida mahdollisimman monenlaisia kuulijoita, ettei syytettäisi aiheen yksisilmäisestä käsittelystä. Tällainen ajatustapa ei ole omiaan ruokkimaan luovuutta ja yllättäviä ratkaisuja. Tosiasia on, että minulta puuttui rohkeutta. Rohkeutta mennä syvemmälle kipeisiin aiheisiin, rohkeutta unohtaa uutistoimittajan neutraalius asian käsittelyssä ja rohkeutta lähteiden valinnassa.

Luvun alussa on Martti Silvennoisen sitaatti. Hän on mielestäni onnistunut pukemaan sanoiksi sen, mistä luovan työn tekemisessä on kysymys. Onnistumisen takana on paitsi paljon työtä, myös epäonnistumisen hetkiä. Ja sitten joskus, kaikki vain loksahda kohdalleen. Minun töistäni jokainen oli harjoituskappale. Olen oppinut niitä tehdessäni varmasti paljon

sellaista, josta en nyt edes tiedä. Silvennoisen ajatuksenjuoksua seuraten, en katso epäonnistuneeni, en liioin kokeneeni palasten kertakaikkista kohdalleen lokahtamista. Kokemus prosessista jää kuitenkin jälkimmäisen puolelle, sillä sarja keskisuomalaisista legendoista kestää kyllä mielestäni kuuntelemisen.

LÄHTEET:

Anttikoski, Mikko- Helenius, Juhani- Korpinen, Pertti- Penttinen, Kirsti- Röyskö, Arto: Radion ja television ohjelmatyön perusteet, Weilin+Göös: Espoo 1986

Crisell, Andrew : Understanding Radio, Methuen & Co.:New York 1986

Esslin, Martin: Draaman perusteet, Gummerrus: Jyväskylä 1980

Hemänus, Pertti - Tervonen, Ilkka :Totuuksista utopioihin, Otava: Keuruu 1986

Hilliard, Robert L. :Writing for television and radio, fourth Printing, Hasting House: New York 1981

Hilliard Robert L.: Radio Broadcasting - and introduction to the sound medium, third edition, Longman Inc.: New York 1985

Karisto, Hannu, haastattelu, Helsinki 2000

Karisto, Hannu - Leppänen Airi: Todellisia tarinoita - radiodokumentin tekeminen ,Oy Edita Ab: Helsinki 1997

Koivumäki, Ari: Äänikerronta, painatuskeskus Opetushallitus: Helsinki 1993

Kuusela, Sami: ?artikkelin nimi. Teoksessa Karisto, Hannu - Leppänen, Airi, Todellisia tarinoita - radiodokumentin tekeminen, Oy Edita Ab: Helsinki 1997

Koskinen, Eija: Martti Silvennoinen - Sivistysradion matkaopas Journalistiikan pro gradu-tutkielma, Jyväskylän yliopisto viestintätieteiden laitos, kevät 2000

Kunelius, Risto: Viestinnän vallassa - johdatusta joukkoviestinnän kysymyksiin, WSOY: Porvoo, Helsinki, Juva 1998

Lehtonen, Mikko: Faktan ja fiktion historia. Teoksessa Kivikuru, Ullamaija - Kunelius, Risto (toim), Viestinnän jäljillä - näkökulmia uuden ajan ilmiöön WSOY: Juva 1998

Nukari, Matti ja Ruuhomaa Erja: Radion ohjelmistonhallinta, Yleisradio YLE/ TKMA Painotuotepalvelu, Ekholmin kirjapaino Oy: Helsinki 1995

Pietilä, Veikko: Joukkoviestintätutkimuksen valtateillä - tutkimusalan kehitystä jäljittämässä, Vastapaino: Tampere 1997

Ruuhomaa, Erja: Radiouudistus ja yleisöt, tutkimusraportti 13, Yleisradio: Helsinki 1991 ? pitää tarkistaa!

Salomaa, Pertti: Dokumentaarinen radioilmaisu, Sarja B 1/1989 Oy Yleisradio Ab :Helsinki 1989

Silvennoinen, Martti : Ole kuulolla - avaimia radiotoimittajan työhön, yliopistopaino: Helsinki 1992

Silvennoinen, Martti: Radiodokumentti- faktaa vai fiktiota, Yliopistopaino: Helsinki1993

Tervonen, Ilkka: Objektiivisuus ja informatiivisuus - Journalismin tiedollisten ominaisuuksien tarkastelua kahden käsitteen kannalta, lisensiaatintutkimus, Tampereen yliopisto tiedotusopin laitos 55/ 1986 Jäljennepalvelu: Tampere 1986

Uusi Pikkujättiläinen, yhdeksäs painos, Koukkunen - Lehtinen - Mäki-Kuutti et al. (toim.), WSOY: Porvoo 1990

Vuorela Arvo, Radio Keski-Suomi, Jyväskylä kevät 2000, haastattelu

Yleisradio Kansallinen radiotutkimus, kysely kevät 2000

RADIODOKUMENTTISARJA "Keskisuomalaisia legendoja":

Kirjalliset lähteet:

Urrio, Risto:Reiska

Keski-Suomen museon arkisto: Otto Toivaisen koulutodistukset

Saarijärven museo: Matti Rutasesta arkistoitu materiaali

Siekinen, Keijo: Torikuningas, näytelmäteksti

Tapper, Harri: Matti ja jumalatar, näytelmä

Haastattelut

Fredriksson, Erkki Jyväskylä kevät 2000

Urrio, Risto Jyväskylä kevät 2000

Siekinen, Keijo Jyväskylä kevät 2000

Vuorela, Arvo, Radio Keski-Suomi, Jyväskylä kevät 2000

Vainio, Pirjo; Karstula kevät 2000